

УДК 338.439.5/.62

JEL Q13, D4

Особливості формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках

Варченко О.О.

Білоцерківський національний аграрний університет

 E-mail: 1207olia@gmail.com

Варченко О.О. Особливості формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках. Економіка та управління АПК. 2021. № 1. С. 14–27.

Varchenko O.O. Osoblyvosti formuvannja agroprodovol'chuh lancjugiv na zovnishnih rynkah. Ekonomika ta upravlinnja APK. 2021. № 1. S. 14–27.

Рукопис отримано: 18.02.2021 р.

Прийнято: 05.03.2021 р.

Затверджено до друку: 22.04.2021 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2021-162-1-14-27

Стаття присвячена вивченню особливостей формування агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках та розрахунку втрат доданої вартості за експортно-імпорتنими операціями агропродовольством.

Встановлено, що частка аграрного сектору у показнику ВВП України становить 10,2 % за найнижчого значення доданої вартості на одного працюючого 4801,4 дол. США. Розраховано, що у 2010–2019 рр. в структурі експорту України продукція аграрного сектору забезпечувала в 2011 р. 19 % валютної виручки, в 2019 році – 40 %, що є доказом посилення експортних позицій досліджуваного сектору економіки на зовнішніх ринках.

Виявлено, що у 2019 р. частка агропродовольчої продукції становила 44,3 %, або 22,2 млрд дол. США, або зросла на 19 % порівняно з 2018 р., тоді як загальний експорт з країни за цей період збільшився лише на 6 %. Визначено, що у структурі експорту агропродовольчої продукції частка продукції рослинного походження становить 58 %, а у товарній структурі експорту найбільша частка припадає на зернові культури – 74 %, а також насіння олійних культур – 20 %. Зроблено висновок, що експорт агропродовольства у 2010–2019 рр. формують сировинні товари, тоді як додана вартість продуктів переробки – соняшникової олії, м'яса птиці – вище, ніж у зерна.

Систематизовано загрози щодо функціонування агропродовольчих ланцюгів поставок на зовнішні ринки, зумовлені пандемією COVID-19 та урядові дії країн світу і України із забезпечення продовольчої безпеки. Обґрунтовано, що структура зовнішньої торгівлі України є раціональною, оскільки у поставках на зовнішні ринки переважає сировина, а в структурі імпорту домінує технічно складна продукція. Розраховано, що сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг у 2019 р. є негативним у сумі 3,7 млрд дол., але покращилось на 2,5 млрд дол. відносно показника 2018 року. Обґрунтовано, що з метою досягнення позитивного значення сальдо зовнішньоторговельного балансу України необхідно стимулювати розвиток галузей харчової промисловості, тобто продукції із високою доданою вартістю.

Проаналізовано, що збільшення обсягів експорту сировинних сільськогосподарських товарів призводить до недоотримання значної суми доданої вартості, а, отже, бюджет країни втрачає значні надходження у вигляді податку на додану вартість (продукти переробки сільськогосподарської продукції є об'єктом оподаткування ПДВ за її експорту), податку на прибуток, експортного мита (ставка 18 %, за експорту живих сільськогосподарських тварин).

Виявлено, що у вартісній структурі імпорту агропродовольства переважає група «готові харчові продукти» (45 %); другу позицію агропродовольчого імпорту посідає продукція рослинного походження, частка якої становить 31 %; третю – продукція тваринного походження, частка якої у структурі імпорту близько 18 %. Запропоновано, що інструменти державної підтримки, такі як відшкодування ПДВ, необхідно застосовувати лише для стимулювання галузей з високим рівнем доданої вартості.

Ключові слова: агропродовольчі ланцюги поставок, експорт, імпорт, зовнішні ринки, додана вартість.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. З метою нарощення доданої вартості у агропродовольчих ланцюгах поставок на основі диференційованої системи продажу виробленої продукції та конкурентоспроможної продукції із високим рівнем переробки необхідно стимулювати поставки на зовнішні ринки. Водночас, питання обґрунтування напрямів експорту агропродовольства із високою доданою вартістю набуває особливої гостроти в умовах домінування експорту сільськогосподарської продукції, тобто сировини. Найбільш актуальний приклад паритет між «feed management» «food management» в зерновому секторі, найбільш орієнтованому на експорт.

Відомо, що основним чинником внутрішнього попиту на зернові є фуражне споживання. Чим менш розвинуто тваринництво в країні, тим більш інтенсивно розвивається експортна складова. Водночас, вітчизняні товаровиробники зернових, які одержують дохід від експортної діяльності, опосередковано можуть підвищити свою конкурентоспроможність та розпочати розвиток високоефективного тваринництва, по-перше, яке має більш високу додану вартість для експорту, а, по-друге, може бути більш конкурентоспроможним на внутрішньому ринку. У цілому, розвиток експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектору в умовах глобалізації розглядається нами як чинник забезпечення продовольчої безпеки і підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Актуальність дослідження особливостей агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках зумовлена тим, що аграрний сектор економіки України концентрує свою виробничу діяльність на виробництві продукції рослинництва, зокрема, кукурудзи на зерно, тобто на монотоварі із спадаючою віддачею. Вказані процеси і результати були всебічно висвітлені в наукових публікаціях [1–3].

Зазначимо, що на відміну від товарів із високим рівнем доданої вартості, за виробництва сільськогосподарської сировини неможливо отримати прояв синергетичного ефекту у розвитку пов'язаних із сільським господарством галузей та ефекту масштабу. Так, за виробництва продукції переробки, збільшення обсягів виробництва приведе до відносного зменшення витрат, а в сировинному аграрному секторі навпаки: кожна додаткова тонна сільськогосподарської продукції потребує додаткових витрат, оскільки за інших умов продуктивність сільськогосподарських рослин і тварин не може досягти свого максимуму.

Мета дослідження полягає у проведенні системного аналізу формування ланцюгів поставок агропродовольства, а саме: визначення ключових трендів у зовнішньоекономічній діяльності, встановлення змін до них, виділення і узагальнення основних проблем та виявлення негативних тенденцій і перешкод, визначення причин посилення асиметрії в обсягах та структурі експорту, обґрунтуванні пропозицій із забезпечення оптимізації структури видів агропродовольства, що поставляється на зовнішні ринки, та розробка заходів по їх практичній реалізації.

Матеріал і методи дослідження. Методичний інструментарій дослідження включає системний підхід пізнання економічних явищ і процесів, а також їх взаємозв'язків. Під час проведення дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Так, абстрактно-логічний та монографічний методи використовували в процесі узагальнення наукової літератури та формування завдань дослідження. Метод системного аналізу дозволив визначити основні проблеми, пов'язані із формуванням ланцюгів поставок агропродовольства на зовнішні ринки, а також дослідити структуру експорту товарної агропродовольчої продукції (УКТЗЕД01–24). Статистико-економічні методи використовували за обробки статистичної інформації, зокрема визначення динаміки обсягів експорту у розрізі окремих видів продукції та розрахунку втрат доданої вартості.

Інформаційною базою слугували державні нормативно-правові акти України з регулювання зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією, дані та аналітичні звіти Державної служби статистики України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Результати дослідження та обговорення. Відомо, що на сьогодні формування дохідної частини державного бюджету України максимально залежить від ціни на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства, коливання яких має чітко виражений циклічний прояв. При цьому загрозливим є орієнтація нашої держави на перетворення в сировинний придаток провідних країн світу. Так, частка агропромислового комплексу у ВВП України становила в 2019 р. 10,2 %, а в країнах Євросоюзу – 1,5 %. Отже, економічно розвинені країни не мають високого значення питомої ваги сировинної галузі, як Україна. При цьому додана вартість на одного працюючого в аграрному секторі економіки України в 5,5 рази нижча, ніж в середньому по країнах ЄС. Встановлено,

що частка аграрного сектору у показнику ВВП України становить 10,2 % за найнижчого значення доданої вартості на одного працюючого 4801,4 дол. США. Така ситуація дозволяє зробити висновок про те, що у нинішніх умовах господарювання орієнтується на експорт сільськогосподарської продукції, переважно зернових та продуктів переробки соняшнику. При цьому більшість сільськогосподарських товаровиробників використовують екстенсивні технології вирощування сільськогосподарських культур, що характеризується недотриманням агротехнологічних вимог та призводить до зниження природної родючості ґрунтів. Подібні методи ведення експортноорієнтованого виробництва сільськогосподарської продукції в науковій літературі трактуються як «експорт природної родючості земель сільськогосподарського призначення».

Очевидно, що за нинішнього стану аграрний сектор не може забезпечити населення країни основними продуктами харчування та не спроможний генерувати високі значення доданої вартості, яка забезпечить вихід країни із зони ризику здійснення виробничо-господарської діяльності та втрату статусу найбіднішої країни в Європі за величиною ВВП.

З метою виявлення детермінант експортної орієнтації агропродовольчих ланцюгів на зовнішніх ринках проведено комплексний аналіз зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору. Встановлено, що упродовж 2010–2019 рр. в структурі експорту України відбулися відчутні структурні зміни. Так, якщо продукція ме-

талургії в 2011 р. забезпечувала третину всієї експортної виручки, то в 2019 р. її частка становила 25 %. При цьому продукція аграрного сектору забезпечувала в 2011 р. 19 % валютної виручки, в 2019 році – 40 %. Отже, досліджуваний сектор за останні десять років наростив експортні позиції у складних умовах торгової війни і численних продуктових ембарго з боку Росії, які змушували товаровиробників вести пошук нових ринків збуту та виходити на них.

Так, у 2019 р. агропродовольча продукція залишалася основою зовнішньої торгівлі України, частка якої (група 1–24 УКТЗЕД) у загальних обсягах українського експорту становила 44,3 %, або 22,2 млрд дол. США. Порівняно з 2018 р. обсяги експорту агропродовольства зросли на 19 %, тоді як загальний експорт товарів з України за цей період збільшився лише на 6 %.

Визначено, що провідну роль в експорті агропродовольчої продукції відіграє продукція рослинного походження, частка якої у структурі експорту найбільша частка припадає на зернові культури, зокрема, пшеницю, кукурудзу та ячмінь, сукупна величина якої склала 74 %, а також насіння олійних культур, переважно соєвих бобів та насіння ріпаку, із часткою 20 % (рис. 1).

Наведені дані рисунка 1 демонструють, що на жири та олії рослинні, насамперед олію соняшникову, припадає 21 % сільськогосподарського експорту, а на готові харчові продукти (борошно, цукор, спирт, тютюнові вироби тощо) – 14 % експорту. Водночас, частка про-

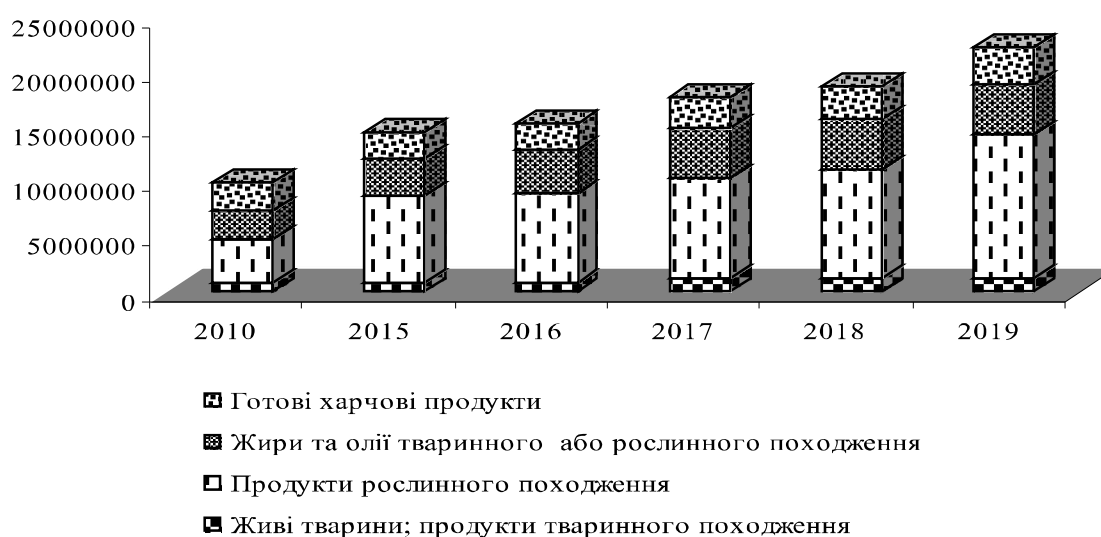

Рис. 1. Динаміка обсягів та товарної структури експорту агропродовольства, дол. США.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

дукції тваринного походження є найменшою та становить близько 6 %, а найбільшою в цьому сегменті є м'ясо та субпродукти з птиці, питома вага яких становить понад 46 %. Отже, значну частку експорту продовольства впродовж 2010–2019 рр. формують сировинні товари, тоді як додана вартість продуктів переробки – соняшникової олії, м'яса птиці – вище, ніж у зерна.

Зазначимо, що пандемія коронавірусу COVID-19, яка охопила світ, створила ряд різнопланових загроз для розвитку українського агропродовольчого сектору економіки. Адекватна оцінка цих загроз є складною та матиме імовірнісний прояв через їх неординарність та непередбачуваність. Так, за даними Державної служби статистики України, експорт агропродовольчої продукції у січні–червні 2020 р. лишився майже на рівні минулорічних показників, за відповідний період склав 10,4 млрд дол. США. Така ситуація є наслідком негативного впливу від запровадження карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією коронавірусу COVID-19, який – хоч і не одразу – позначився на вітчизняному аграрному експорті. Так, якщо у I кварталі 2020 р. його вартість на 6–8 % перевищувала показник січня–березня 2019 р., то за підсумками 6 місяців цього року ріст становить лише 1 %.

У поточному році у товарній структурі визначальними для українського експорту залишилися зернові, олія та олійні культури, залишки і відходи, а також м'ясо та субпродукти. У підсумку ці види продукції забезпечили понад 85 % виручки від продажу вітчизняного агропродовольства на ринки країн світу.

Встановлено, що найбільші зміни у товарній структурі експорту агропродовольчої продукції України спостерігаються по олійних культурах. Так, у I півріччі 2020 р. поставки цього виду сільгосппродукції на зарубіжні ринки порівняно із січнем–червнем 2019 р. скоротилися майже у два рази у натуральному та вартісному виразі.

Водночас, незважаючи на деякі добровільні заяви і меморандуми членів СОТ щодо забезпечення і захисту сталих ланцюгів поставок агропродовольства, зменшення або усунення тарифів на товари першої необхідності та сільськогосподарську продукцію, все ж багато країн ввели обмежувальні торгові заходи переважно на основні харчові продукти, такі як цукор, крупи, гречка, меслин, рис, овочі, соя, соняшникове насіння, готова їжа та олія з метою гарантування місцевих продовольчих запасів та забезпечення продовольчої безпеки [4]. Окрім цього, 22 квітня 2020 р. 23 члени СОТ, включаючи Украї-

ну, підписали Спільну заяву щодо забезпечення відкритої та передбачуваної торгівлі сільськогосподарською і харчовою продукцією у відповідь на пандемію COVID-19 [5].

Очевидно, підвищення рівня життя безпосередньо залежить від ступеня задоволення потреб населення в продуктах харчування, тому забезпечення відкритої та передбачуваної торгівлі сільськогосподарською і харчовою продукцією еквівалентне забезпеченню продовольчої безпеки, що є пріоритетом будь-якої країни. У Спільній заяві країни підтвердили своє прагнення забезпечити функціонування міжнародних ринків і підтримку руху сільськогосподарської продукції, що відіграє важливу роль у запобіганні нестачі продовольства та забезпеченні глобальної продовольчої безпеки на тлі пандемії. Водночас, країни наголосили, що будуть проявляти стриманість у створенні внутрішніх запасів сільськогосподарської продукції, яка традиційно експортується, щоб уникнути перебоїв з постачанням відповідної продукції або спотворення міжнародної торгівлі. Окрім цього, не встановлюватимуть експортні обмеження щодо сільськогосподарської продукції та будуть утримуватися від застосування невідповідних торговельних бар'єрів щодо сільського господарства та сільськогосподарської продукції.

Країни підтвердили, що екстрені заходи стосовно сільського господарства і призначені для боротьби з COVID-19, мають бути цілеспрямованими, пропорційними, прозорими та тимчасовими, а також не створювати зайвих бар'єрів для торгівлі й не порушувати глобальні ланцюги поставок для сільського господарства та сільськогосподарської продукції. Загалом ці заходи мають відповідати правилам СОТ. Водночас, посилення зусиль країн на відновлення економіки після COVID вимагає надання нового імпульсу правозастосуванню вимог СОТ, за збереження відкритості світових торгових потоків.

Зазначимо, що 23 березня 2020 р. уряд ухвалив постанову «Про внесення змін у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1109», яка передбачала запровадження тимчасового (до 01.06.2020 р.) режиму ліцензування експорту спирту етилового неденатурованого з концентрацією спирту 80 % або більше, спирту етилового та інших спиртових дистилатів, крім біоетанолу, напоїв, одержаних шляхом перегонки, денатурованих будь-якої концентрації та інших подібних товарів (за кодом згідно з УКТЗЕД 2207) із встановленням нульового обсягу квоти, що є фактичною заборонаю експорту таких товарів [6].

Таке рішення мало забезпечити заклади охорони здоров'я та українських виробників фармацевтичної продукції необхідною сировиною в умовах вжиття заходів із запобігання занесенню і поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19.

Окрім цього, 2 квітня 2020 р. на позачерговому засіданні уряду прийнято постанову «Про внесення змін у додаток 1 до постанови Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1109», якою заборонялося до 1 липня експортувати гречку на зовнішні ринки. Цією постановою запроваджувався тимчасовий, до 1.07.2020 р. режим ліцензування та квотування експорту гречки і зерна гречки лущеного (без плодової оболонки), а також нульовий обсяг квоти для зазначених товарів. Заборона на експорт гречки була тимчасовим заходом, необхідним для захисту внутрішнього ринку, подібні дії по тимчасовому закриттю своїх кордонів для експорту гречки зробили Білорусь, Росія та Казахстан. Отже, уряд перейшов від обґрунтованої заборони експорту деяких товарів у відповідь на пандемію COVID-19 до тримання «руки на пульсі» міжнародних подій з огляду на існуючу кризу, зумовлену пандемією.

Зазначимо, що за прогнозами НБУ, Україна в умовах пандемії може зіткнутися з падінням експорту (-10 %) та імпорту (-14,5 %). Відомо, що 27 травня 2020 р. на засіданні уряду була затверджена програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії COVID-19. Згідно з цією програмою, пропонується реалізувати наступні заходи: просування експорту та полегшення доступу для підприємств до ключової сировини, стимулювання промислового виробництва за нарощування внутрішнього попиту через державні закупівлі та захисту локального виробника; забезпечення безперебійного збуту сільськогосподарської продукції і доступу виробників до ринків. Окрім цього, передбачено використання таких заходів торгового захисту: захист національних виробників від проявів недобросовісного та зростаючого імпорту через використання інструментів торговельного захисту; захист національних виробників у торговельно-економічній сфері, в тому числі від заходів протекціоністської політики інших держав через попередження; лібералізацію та скасування торговельних бар'єрів щодо українських товарів на зовнішніх ринках; захист прав та інтересів України з використанням механізмів СОТ та міжнародних договорів. Вважаємо, що за реалізації деяких короткострокових ініціатив у відповідь на COVID-19 щодо захисту національних виробників через

використання інструментів торгового захисту необхідно також враховувати інтереси інших учасників відповідних ринків та міжнародні економічні інтереси України.

Отже, нестабільні ринкові умови спричинили прояв негативних детермінант в умовах пандемії COVID-19 на окремі ланцюги поставок агропродовольства як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Нами узагальнено чинники, які в умовах пандемії COVID-19 зумовлюють негативний прояв: зниження доступності робочої сили, унаслідок обмеження переміщення, що є загрозовим для харчової промисловості та агробізнесу, особливо в галузі садівництва, сільського господарства і харчової промисловості; зниження попиту на агропродовольство на зовнішніх ринках; подовження термінів постачання через скорочення транспортних та логістичних послуг, обмеження руху, особливо скоротилися обсяги перевезення вантажів повітряним та морським транспортом; посилення заходів з біозахисту, що потенційно може призвести до збільшення витрат через більш жорсткі заходи перевірки та інші протоколи біобезпеки; обмежувальні заходи щодо запобігання поширенню коронавірусу зумовили зменшення загальної кількості робочих днів, втрачених через захворювання на коронавірус, що призводить до зниження продуктивності; скупчення працівників в закритому приміщенні створює підвищений ризик для персоналу, що потребує додаткових затрат від роботодавців на засоби захисту та інших дій з підтримання фізичного і психічного здоров'я працівників. Отже, пандемія Covid-19 чинить надзвичайний тиск на агробізнес, що потребує швидкої реакції на суттєві зміни в мінливих умовах, а підприємствам вжити попереджувальних заходів з метою гарантування їх готовності до ефективного та продуктивного управління потенційними наслідками пандемії. Водночас, ФАО повідомляє, що в листопаді 2020 р. відбулося різке підвищення цін на продовольчі товари у всьому світі. Так, ціни наблизилися до максимального рівня, який було зафіксовано у 2014 році. Середнє значення індексу продовольчих цін становить 105 пунктів, що на 3 % вище, ніж було у жовтні та 6,5 % вище показника попереднього року [7].

Діяльність вітчизняних операторів агробізнесу на зовнішньому ринку забезпечує надходження валютної виручки, що в подальшому формує пропозицію валюти на внутрішньому ринку та значно впливає на курс національної валюти [8]. Очевидно, що чим нижчим є курс іноземної валюти, тим нижчі ціни на імпортовані товари та рівень інфляції, а відповідно – вища

купівельна спроможність населення. Окрім цього, як зазначають дослідники, здійснення поставок на зовнішній ринок дає можливість наростити додану вартість, що сприяє зростанню доходів і добробуту населення країни [9].

З урахуванням того, що споживчий попит на сільськогосподарську продукцію та продовольство є зростаючим, українські експортери агропродовольства змогли досить швидко диверсифікувати поставки і замінити втрачений ринок Росії і частини країн СНД до країн Європи, Азії та Африки. Так, починаючи з 2012 і до 2019 рр. загальний обсяг експорту товарів з України в середньому щорічно зменшувався на 4,5 %, водночас поставки на зовнішній ринок агропродовольчої продукції щорічно в середньому зростали на 1,1 %. Ця обставина свідчить про те, що при загальному зниженні динаміки експорту, агропродовольчий сектор країни демонстрував зростання. За результатами досліджень науковців, існує сім основних першопричин нарощення експорту продукції аграрного сектору, зокрема: надходження валюти до країни; підвищення інвестиційної привабливості галузей; сприяння розвитку суміжних галузей; підтримання торгового балансу країни; справляє вплив на вирішення політичних питань; підвищення репутації країни в світі; потребує додержання високих стандартів якості [10]. Так, науковець Ю.О. Білянський вважає, що експорт агропродовольства це поставки зі зростаючою доданою вартістю [11]. Результати дослідження свідчать, що основною статтею експорту є зернові, які характеризуються високою доданою вартістю порівняно з іншими видами сільськогосподарської продукції. Вважаємо, що забезпечення зростаючої динаміки у розвитку агросектору і за умови відкриття ринку землі буде збільшуватися ступінь переробки і відповідно доданої вартості в галузі, що приведе до зростання валютної виручки, створення нових робочих місць і збільшення надходжень у вигляді податкових та інших платежів до бюджетів різних рівнів.

Вважаємо, що підтвердженням цього висновку є те, що упродовж останніх декількох років вітчизняні виробники соняшникової олії змогли налагодити експорт олії в більш ніж 120 країн. Серед експортерів-лідерів компанії Кернел-Трейд, Каргіл, Сантрейд, Миронівський завод по виготовленню круп і комбікормів (входить в МХП), Дельта Вілмар СНД. Значимо, що найбільші обсяги споживання української олії в Індії, Євросоюзі та Китаї.

За результатами 2019 р. найбільшими експортерами агропродовольчої продукції в світі

були США (9,4 % світових поставок), Нідерланди (6,4 %) і Німеччина (5,6 %), які упродовж майже десяти років утримують лідерство. При цьому частка України за результатами 2019 р. становить лише 1,2 %, країна посідає 24 місце серед усіх країн світу.

Однак, незважаючи на незначний результат, подібну ситуацію можна вважати проривом, оскільки Україна здійснила досить значний стрибок в експорті агропродовольства за останні роки. Так, в 2000 р. агропродовольчий експорт з України становив менше 2 млрд дол. США, а вже в 2010 р. цей показник склав майже 10 млрд дол. США. У 2012 р. зафіксовано рекордний експорт агропродовольства на рівні 17,9 млрд дол. США, а у 2019 р. становив 18,6 млрд дол. США, тобто фактично досягнуто найбільш високого значення цього показника за всю історію незалежності України.

Активізація зовнішньоекономічної діяльності формує синергетичний ефект для всіх стейхолдерів, оскільки один експортний долар приносить приріст ВВП до 3 дол. США, сприяє нарощенню обсягів виробництва внутрішнього продукту, розвитку суміжних агропродовольчому комплексу галузей, створенню додаткових робочих місць, зокрема в сфері послуг і обслуговування [12]. Однак, у нинішніх умовах хронічного дефіциту торгового балансу України, і більш високої залежності від траншів МВФ і грошових переказів заробітчан, зростання агроекспорту підвищує економічну незалежність країни.

Вважаємо, що нинішня економічна ситуація в Україні є наслідком структурної деградації і спрощення економіки, оскільки сильна, зростаюча економіка відрізняється комплексністю. Вона може запропонувати ринку широкий спектр товарів – високотехнологічних, машинобудівних, альтернативних, а економіка України, як показує статистика експорту, складається з обмеженої кількості товарних груп, переважно сировинного напрямку. У свою чергу, спрощена економіка, на зразок вітчизняної, не може бути стійкою до зовнішніх викликів. Свідченням цього є наслідки світової фінансової кризи 2008–2009 рр., коли в Україні рівень падіння був найвищим серед всіх країн, стійкі економіки із диверсифікованою товарною структурою пройшли цей період без суттєвого зниження результуючих показників.

Структура зовнішньої торгівлі України характеризується спрощенням, оскільки у поставках на зовнішні ринки переважає сировина, а в структурі імпорту домінує технічно складна продукція. Так, обсяг імпорту товарів і послуг у 2019 р. збільшився на 6,7 %

(4,2 млрд дол. США) порівняно з показниками 2018 р. і склав 67,7 млрд дол. США. Водночас, обсяг імпорту товарів збільшився на 6,3 % (на 3,6 млрд дол. США) і склав 60,8 млрд дол. США. Встановлено, що нарощення обсягів імпорту надходжень у 2019 р. відбулося за наступними товарними групами: продукція машинобудування – на 3,1 млрд дол. (17,8 %); продукція агропромислового виробництва та харчової промисловості – на 680,6 млн дол. (13,5 %); продукція легкої промисловості – на 470,8 млн дол. (17,7 %); продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – на 431,1 млн дол. (4,1 %); різні промислові товари – на 135,4 млн дол. (6,0 %); продукція металургійного комплексу – на 75,5 млн дол. Так, найбільша частка у загальному обсязі імпорту припадає на: продукцію машинобудування (33,8 %), мінеральні продукти (21,4 %), продукцію хімічної промисловості (18,2 %), продукцію агропромислового комплексу (9,4 %). Очевидно, щоб виробити на експорт вітчизняну продукцію рослинництва необхідно імпортувати трактори і комбайни, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, насіннєвий матеріал, нафтопродукти тощо. Так, за розрахунками науковців на 200 дол. США експорту припадає близько 120 дол. США імпорту [13].

Зазначимо, що сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг у 2019 р. є негативним у сумі 3,7 млрд дол., але покращилось на 2,5 млрд дол. відносно показника 2018 року. З метою досягнення позитивного значення сальдо зовнішньоторговельного балансу України необхідно стимулювати розвиток галузей харчової промисловості, тобто продукції із високою доданою вартістю. Відомо, що у 2018 р. частка переробної промисловості у ВВП України становила лише 12,4 %, тоді як в Польщі – 17,6 %, Білорусі – 22,2 %, Словаччині – 20,1 %, Туреччині – 17,6 % [14].

Зростання експорту сировинних сільськогосподарських товарів призводить до втрати значної суми доданої вартості, а, отже, бюджет країни недоотримує значних надходжень у вигляді податку на додану вартість (продукти переробки сільськогосподарської продукції є об'єктом оподаткування ПДВ за її експорту), податку на прибуток, експортного мита (ставка 18 %, за її експорту живих сільськогосподарських тварин). Незважаючи на використання експортного мита, спостерігається нарощення експорту живих сільськогосподарських тварин, хоча в країні відчувається дефіцит м'ясо- та молокосировини для переробної промисловості. Так, експорт живої великої рогатої худоби у 2019 р. складає 2 % від загального по-

голів'я в країні й 3–4 % від кількості тварин, зданих на забій. Безперечно, що поставки на зовнішній ринок живої ВРХ є незначними та не можуть розглядатися як загроза внутрішньому споживанню. Подібний висновок зроблено й щодо експорту свиней, який практично не чинить впливу на баланс свинини на внутрішньому ринку, оскільки складає 0,1 % від кількості забою.

Встановлено, що спостерігається нарощення обсягів експорту продовольчої пшениці, за одночасного скорочення обсягів виробництва борошна. Так, за підсумками січня–лютого 2020 р. виробництво пшеничного і пшенично-житнього борошна в Україні скоротилося на 7,4 %, порівняно з аналогічним показником 2019 р., і склало 245,5 тис. тонн. Така тенденція зумовила стійке збільшення величини неотриманої доданої вартості за 2012–2019 рр. аналізу, яка в 2019 р. становила 19849,86 млрд грн, що на 66,4 % більше порівняно із 2012 роком.

Подібна ситуація спостерігається і за виробництва комбікормів. За підсумками 2019 р. виробництво кормів (без урахування преміксів) в Україні становить 6,3 млн т. Такий результат є найнижчим за останні шість років. Так, якщо в 2013 р. виробництво кормів становило 6,7 млн т, то порівняно із 2019 р. воно скоротилося на 6 % або 402,7 тис. т. За цей період було тільки два роки (2014 р. – 6,8 млн т і 2018 р. – 6,6 млн т), коли виробництво показувало зростання загального обсягу. Отже, за шість років знизилася обсяги виробництва готового корму для свиней на 20 % (1,1 млн т) і ВРХ – на 21 % (566,1 тис. т), практично в два рази (44 %) знизилася виробництво корму включеного до інших категорій – на 452,5 тис. т. Така ситуація зумовила значні втрати країни у неотриманні доданої вартості, які у 2019 р. становили 43149,63 млрд грн, або зросли більш ніж у 12 разів порівняно із 2012 роком.

Зазначимо, що в останні 3 роки у структурі експорту агропродовольства з України значне місце посідає органічна продукція. Найбільшим покупцем органіки є країни ЄС, однак унаслідок того, що на цьому ринку існує необхідність несення додаткових витрат на її перевірку – ця продукція стає неконкурентоспроможною [15]. Раніше перешкодою експорту органічної продукції було відсутність національного стандарту в Україні.

Натомість, динаміка імпорту агропродовольчої продукції до України не зазнала таких суттєвих змін у обсягах та структурі, як в показниках експорту (рис. 2). Так, у 2019 р. частка імпорту сільгосппродукції та продовольства в Україну у загальному обсязі імпорту склала

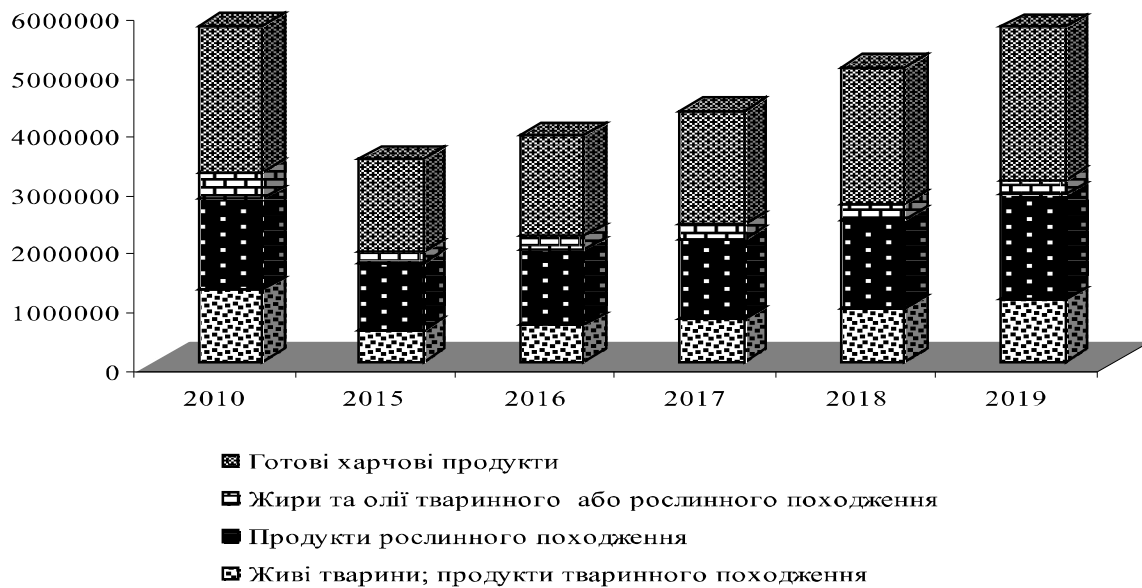

Рис. 2. Динаміка обсягів та структури імпорту агропродовольства, дол. США.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

9 % (у 2001 р. – 7,1 %), а загальна вартість імпорту зросла за період 2010–2018 рр. з 1,1 до 5,1 млрд дол. США. Отже, обсяги імпорту агропродовольчої продукції до України є у 3,6 рази меншими, ніж обсяги її експорту.

Так, у вартісній структурі імпорту переважає група «готові харчові продукти» (45 %), серед яких найвищі частки мають алкогольні та безалкогольні напої, тютюнова сировина. Другу позицію агропродовольчого імпорту посідає продукція рослинного походження, частка якої становить 31 %. Найбільші частки імпорту продукції з цієї підгрупи займають цитрусові, банани, кава, посівний матеріал кукурудзи та соняшнику.

Щодо продукції тваринного походження, частка якої у структурі імпорту близько 18 %, найбільше імпортують риби і морепродуктів, питома вага яких у цьому сегменті сягає майже 70 %. Також активним є імпорт в Україну сирів, свинини та м'яса і субпродуктів птиці.

Імпорт м'яса, а також сала й субпродуктів традиційно суттєво поповнює м'ясний баланс внутрішнього ринку. Зазначимо, що з України експортується м'ясо, а імпортуються здебільшого дешеві види: тримінг та м'ясо механічного обвалювання. Різниця суттєва навіть у зовнішньоторговій статистиці: середні ціни імпорту в 2–3 нижче за середні ціни вітчизняного експорту м'ясної продукції [16]. Окрім цього, щорічно в країну завозять значні обсяги субпродуктів та сала, причому імпорт сала в

деякі роки був найбільшим. Це зумовлено тим, що весь імпорт спрямовується у переробну галузь для виробництва ковбаси та інших видів м'ясної продукції, що дозволяє суттєво знизити їх собівартість.

Основними постачальниками сільськогосподарської продукції до України, як і раніше, є країни ЄС. Вартість поставок з Європи збільшилася з 2,6 млрд дол. США у 2018 р. до 3,1 млрд дол. США у 2019 р. При цьому, частка європейських країн вперше за часів незалежності України перевищила половину вітчизняного імпорту агропродовольства і склала 51 %. Обсяги імпорتنних поставок з інших країн є наступними: Азія – 1125 млн дол. США, або 18,3 %, Латинська Америка – 453 млн дол. США, або 7,4 %, Африка – 282 млн дол. США, або 4,6 %.

Аналіз географії імпорту продовольчих товарів, починаючи з 2017 р. свідчить, що перше місце у рейтингу основних постачальників агропродукції в Україну утримує Польща. У 2019 р. вона продала Україні агропродовольчої продукції на суму 659 млн дол. США, що майже на 20 % перевищило показник 2018 року. Вагому роль у вітчизняному імпорті відігравали: Німеччина – 511 млн дол. США, Туреччина – 416, Італія – 394, Сполучені Штати Америки – 275, Франція – 269, Нідерланди – 248, Норвегія – 211, Іспанія – 190, Китай – 168 млн дол. США.

У структурі зарубіжних поставок до України товарів агропродовольства традиційно до-

мінують такі продуктові групи: плодово-ягідна продукція – 673 млн дол. США; риба і морепродукти – 645; алкогольні і безалкогольні напої – 533; тютюнові вироби – 496; різні харчові продукти – 440; насіння олійних культур – 340 млн; какао-продукти і шоколад – 327 млн дол. США. Саме ці групи продуктів сформували у 2019 р. 56 % вартості імпорту агропродукції до України.

За даними Державної служби статистики, у січні–червні 2020 р. в Україну було ввезено агропродукції на 3,2 млрд дол. США, що на 0,4 млрд дол. США (+12,3 %) більше, ніж за 6 місяців минулого року.

Проведені нами розрахунки доводять, що економіка країни при цьому недоотримує значно більшу величину доданої вартості унаслідок імпорту тваринницької продукції, ніж витрачає на підтримку товаровиробників галузі, що є свідченням низької ефективності існуючих програм державної підтримки виробників тваринництва та відсутності дієвих механізмів економічного та адміністративного змісту щодо захисту внутрішнього ринку.

Вважаємо, що сировинний уклад економіки нашої країни створює ряд економічних проблем. Перша проблема – це рентоорієнтована поведінка. Коли економіка починає залежати тільки від ресурсів, то єдина можливість досягти успіху і багатства в країні – це отримати контроль над цими ресурсами. Нині в Україні держава володіє 26 % земель сільськогосподарського призначення, тоді як 74 % сільгоспугідь – це приватна власність. У переліку українських агрохолдингів, які мають найбільший земельний банк, лідирують Укрлендфармінг (570 тис. га), Кернел (550 тис. га) та Агропросперіс (400 тис. га).

Друга проблема – безробіття. Сировинна економіка не може забезпечити працездатне населення роботою. Це неможливо і вже доведено не однією країною. Станом на 16 квітня 2020 р. кількість безробітних, зареєстрованих в центрах зайнятості, становить 400,9 тис. осіб, що на 86,5 тис. або 27 % більше ніж на цю ж дату минулого року (станом на 16 квітня 2019 р. кількість безробітних становила 314,4 тис.). За час з початку карантину, тобто починаючи з 12 березня в службі зайнятості зареєструвалося 89,2 тис. безробітних. Однак, в реальних умовах ця цифра в десятки разів перевищує офіційне значення, оскільки на сьогодні більше 10 млн населення країни працює за кордоном.

Третя – борги. Оскільки країна виробляє лише сировину, то всі промислові товари вона буде імпортувати. З огляду на те, що вартість промислових товарів вище, ніж вартість сиро-

вини, то це негативно впливатиме на сальдо зовнішньоекономічної діяльності.

Четверта проблема – волонтильність цін на сільськогосподарську продукцію. Нині головним трендом світового аграрного ринку залишається висока волатильність цін на основні види сільськогосподарської продукції, що пов'язано як із динамічною кон'юнктурою зміни попиту і пропозиції, так і складними фінансово-економічними процесами в глобальній економіці.

Відомо, що на сьогодні експортери сировини, зокрема сільськогосподарської в Україні, мають два основні методи підтримки: вони не сплачують експортне мито (за рідкісним винятком) і вони ж отримують з бюджету відшкодування податку на додану вартість. Зазначимо, що в структурі відшкодування ПДВ найбільша частка припадає на експорт (більш ніж 50 %).

За даними НБУ станом на 01.01.2019 р. сума неповернення валютної виручки від експорту сільськогосподарської продукції складає близько 103 млн дол. Це поряд з іншими чинниками також обумовлено високим податковим навантаженням на виробників цієї продукції, де значну частку займає ПДВ. Експерти вважають, що «чорний агроринок» в Україні існує через непередбачуване податкове законодавство та загрозу від рейдерів, вважають у Мініконрозвитку. Очевидно, що «тіньовий агросектор» загрожує стабільності курсу гривні: третина всієї доларової готівки спрямовується на скупку нелегальної продукції у фермерів-одноосібників або агрокомпаній. Так, на початку маркетингового сезону у липні аграрії скуповують у банків наявну валютну готівку, яку потім масово продають напередодні весняної польової кампанії. За оцінками генерального директора «Украгроконсалту» Сергія Феофілова, щороку на «чорному ринку» обертається мільйон тонн необлікованого соняшнику, закупка якого обходиться мінімум у 21 млрд грн. Тому виробники олії не завжди можуть купити весь потрібний обсяг сировини [17].

При цьому, у спробах детінізувати агросектор, влада у жодному разі не має вводити нові обмеження на готівкові валютні платежі. Оскільки переважаюча експортна орієнтованість реалізації зерна й олії залишатиметься незмінною й у майбутньому, то фахівцям ДФСУ здається логічним звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання на митній території України та вивезення в митному режимі експорту цієї продукції. При цьому податківці пропонують відшкодувати експортне ПДВ лише виробнику готової продукції, наприклад, борошна та олії у споживчій тарі. Завдяки цьому

у ДФСУ сподіваються ліквідувати бюджетний дисбаланс, відбілити ринок виробництва зернових і олійних культур та збільшити бюджетні доходи.

Окрім того, відміна для виробників зерна й олії, які не матимуть статусу платників ПДВ, обов'язкового подання звітності з цього податку та податкових накладних для їх реєстрації в Єдиному реєстрі податкових накладних матиме суттєвий дерегуляційний ефект, вважають фіскали.

У якості компенсаторів для виробників на сплачений ними ПДВ у вартості придбаних виробничих ресурсів може бути механізм державної підтримки. Підтримуємо позицію, що як стимулювальні інструменти переробки агросировини в Україні необхідно застосовувати саме обмежуючі мита на вивіз сільськогосподарської сировини з України. Прикладом є запровадження експортного мита на насіння соняшнику, що обумовило у 2005–2007 рр. вкладення іноземними інвесторами близько 3 млрд дол. США у цю галузь. Маржинальність переробки олії у той період була 100–150 дол. США/т, найвищою у світі [18].

Вважаємо, що інструменти державної підтримки, такі як відшкодування ПДВ, необхідно застосовувати лише для стимулювання галузей з високим рівнем доданої вартості. Адаптація переробки всередині країни – це й нові робочі місця, і нові інвестиції, і зростання податкових відрахувань. У найближчі роки Україна цілком здатна повторити успіх, досягнутий в секторі виробництва соняшникової олії, ставши одним з найбільших у світі експортерів соєвої олії. Проте, через лобізм потужних експортерів сої вони були відмінені і як раніше вони будуть отримувати відшкодування ПДВ з бюджету.

Тобто за рахунок коштів вітчизняних платників податків буде консервуватися спеціалізація країни як сировинного придатка для більш успішних держав, що перекреслює її майбутнє як економіки з високим рівнем доданої вартості. Відбувається це через неприкритий лобізм великого аграрного бізнесу, який не зацікавлений в інвестуванні в нашу економіку, прагне отримувати лихварський дохід у вигляді земельної ренти і бюджетне відшкодування.

Подібне явище буде відбуватися внаслідок прийняття Верховною Радою законопроекту № 3656 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції», який, зокрема, передбачає зниження ставки ПДВ для агросектору з 20 до 14 %. Нормою законопроекту встановлюється ставка податку на до-

дану вартість у 14 % за операціями поставки і ввезення в Україну наступної сільгосппродукції: 0102 (велика рогата худоба, жива); 0103 (свині живі); 0401 (у частині незбираного молока), 1001 (пшениця), 1002 (жито), 1003 (ячмінь), 1004 (овес), 1005 (кукурудза), 1201 (соєві боби), 120400 (насіння льону), 1205 (насіння свиріпи та ріпаку), 120600 (насіння соняшнику), 1207 (насіння і плоди інших олійних культур), 121291 (цукрові буряки).

Таке зниження на думку законодавців скоротить податкове навантаження на виробників сільгосппродукції і дасть змогу знизити вартість сировини на суму зниження ПДВ уже для переробників такої продукції. При цьому зниження ставки ПДВ за операціями не призведе до втрат бюджету, оскільки ці товари не реалізуються кінцевому виробнику, який є фактичним платником ПДВ.

Переробні підприємства зможуть заощадити 6 % витрат під час закупівлі продукції за рахунок менших податкових зобов'язань виробника. Автори законопроекту також переконують, що зникнуть стимули для оптимізації податкових зобов'язань. Ми підтримуємо думку експертів, що ключовий негативний вплив на дохідну частину держбюджету буде мати тимчасовий розрив між періодом зниження ставки ПДВ за оподаткування операцій із постачання визначених видів сільгосппродукції та періодом зменшення обсягів бюджетного відшкодування ПДВ експортерам такої продукції. Причому такий розрив – між періодом недонадходжень сум ПДВ до бюджету від сільгосппідприємств та економії ПДВ-відшкодування експортерам сільгосппродукції – може сягати трьох і більше місяців [19]. За розрахунками науковців Інституту аграрної економіки, з огляду на величину оподаткованої бази та частку зниження ставки ПДВ, у річному вимірі тимчасові втрати ПДВ-надходжень сукупно перевищать 21 млрд гривень.

Зазначимо, що в інституційно слабких економіках, якою є Україна, податкові пільги не мають значного позитивного ефекту. Стимулюванню окремих груп чи галузей завжди має передувати незалежний аналіз витрат-вигод і наявних альтернатив, введення пільг усередині країни часто призводить до перерозподілу наявних активів, а не до створення нових. Водночас, пільги для окремих підприємств або галузей завжди означають більший податковий тягар для решти економіки; нерівні правила гри завжди створюють можливості для корупції. За даними оцінки аналітиків компанії Lauffer Group, річний дохід України від експорту пшеничного борошна (за умови переробки врожаю) в 2016 р.

був би в середньому на 100 млн дол. США більшим, ніж за експорту сировини [20].

При цьому аналітики зазначають, що обґрунтоване і мотивоване введення захисних заходів у торгівлі на тимчасовій основі цілком можливо без застосування до наших виробників антидемпінгових санкцій. Водночас ризику реалізації такого сценарію досить високі і тягнуть за собою втрати в короткостроковому періоді. Експерти пропонують іноземним партнерам можливість поставити в Україну на пільгових умовах різне обладнання та інвестиції, необхідні для виготовлення широкого асортименту продукції із зерна, з перспективою подальшого їх експорту в країни-інвестори й на інші ринки. Також вважається за доцільне надати переробним галузям додаткові стимули у вигляді пільгових умов оподаткування, експортні кредити з доступною відсотковою ставкою, хоча б на тимчасовій основі.

Харчові продукти – це лише один із напрямів розвитку готової продукції, оскільки перспективними сегментами в агровиробництві є також випуск біопалива, біоетанолу та інших похідних для хімічної галузі. Зазначимо, що на сьогодні в країні лише 6–7 % зернових переробляється на біопаливо, тоді як в США – 65 %. До речі, США виробляють більше половини біоетанолу в світі, Бразилія – більше третини.

Вважаємо, з метою підтримки розвитку галузей харчової промисловості доцільно використати наступні інструменти: здешевлення кредитування внутрішнім і зовнішнім покупцям продукції пріоритетних галузей, дешеві кредити і навіть компенсації частини інвестицій для будівництва нових виробництв, спрощення імпорту технологій та обладнання для створення нових технологічних підприємств, розвиток вільних економічних зон, технопарків, спрощення підключення до комунікацій, додаткові експортні мита на сировину.

Висновки. Визначено, що у 2019 р. агропродовольча продукція залишалася основою зовнішньої торгівлі України, частка якої у загальних обсягах українського експорту становила 44,3 %. У товарній структурі експорту домінує агропродовольча продукція рослинного походження, частка якої у структурі становить 58 %, а на продукцію із високою доданою вартістю, жири та олії рослинні, зокрема, олію соняшникову, припадає 21 % сільськогосподарського експорту, а на готові харчові продукти – 14 % експорту.

Систематизовано негативні детермінанти функціонування агропродовольчих ланцюгів

в умовах пандемії COVI-19: низький рівень доступності робочої сили; зниження попиту на агропродовольство; подовження термінів постачання; посилення заходів з біозахисту; зменшення загальної кількості робочих днів; збільшення додаткових затрат від роботодавців на засоби захисту та інших дій з підтримання фізичного і психічного здоров'я працівників.

Виявлено, що структура зовнішньої торгівлі України є спрощеною, оскільки у поставках на зовнішні ринки переважає сировина, а в структурі імпорту домінує технічно складна продукція. Очевидно, що зростання обсягів експорту сировинних сільськогосподарських товарів призводить до недоотримання значної суми доданої вартості, а бюджет країни втрачає значні надходження у вигляді податку на додану вартість (продукти переробки сільськогосподарської продукції є об'єктом оподаткування ПДВ за їх експорту), податку на прибуток, експортного мита (ставка 18 %, за експорту живих сільськогосподарських тварин). Така тенденція зумовила стійке збільшення величини недоотриманої доданої вартості за 2012–2019 рр., яка в 2019 р. становила 19849,86 млрд грн, що на 66,4 % більше порівняно із 2012 роком.

Встановлено, що обсяги імпорту агропродовольчої продукції до України у 3,6 рази менші, ніж обсяги її експорту. У вартісній структурі імпорту переважає група «готові харчові продукти» (45 %), серед яких найвищі частки мають алкогольні та безалкогольні напої, тютюнова сировина. Другу позицію агропродовольчого імпорту посідає продукція рослинного походження, частка якої становить 31 %, а третю – продукція тваринного походження, частка якої у структурі імпорту близько 18 %.

Розраховано, що імпорт тваринницької продукції зумовлює недоотримання значно більшої величини доданої вартості, яка є вищою порівняно із сумою держпідтримки товаровиробників галузі. Така ситуація є свідченням низької ефективності існуючих програм підтримки виробників тваринництва і відсутності дієвих механізмів економічного та адміністративного змісту щодо захисту внутрішнього ринку і підтримки товаровиробників харчової промисловості. Доведено, що пріоритетами державної підтримки мають стати заходи щодо формування розподільчої інфраструктури агропродовольчого ринку, розвитку інтеграції у агропродовольчих ланцюгах, горизонтальної кооперації між дрібними товаровиробниками на кожному рівні ланцюга, підтримки розвитку харчової промисловості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мудрак Р.П. Регіональні особливості зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4. № 3. С. 309–316. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-3-34>.

2. Варченко О.М. Організаційно-економічні засади формування експортного потенціалу олійних культур в Україні. Економічний дискурс. 2018. Вип. 4. С. 16–24. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1991/1/orhanizatsiino-ekonomichni_zasady.pdf.

3. Патица Н.І. Тенденції та перспективи розвитку світових сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій. Економіка АПК. 2019. № 1 С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901070>.

4. Global Economic Prospects. June 2020. Washington, DC: World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>.

5. Україна разом з членами СОТ зробили заяву щодо забезпечення продовольчої безпеки у відповідь на пандемію COVID–19. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 24 квітня 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/krayini-sot-zrobili-spilnu-zayavu-shhodo-zabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeki-u-vidpovid-napande-miyu-covid-19>

6. Уряд тимчасово обмежив експорт спирту з метою запобігання поширенню COVID–19 в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1109. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zminu-dodatkom230320k-1-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-24-grudnya-2019-r-1109>.

7. Продукты питания подорожали до максимального уровня за шесть лет. Отчет ООН. Agronza.com. 04.12.2020. URL: <https://agronza.com/news/260-produkty-pitanija-podorozhali-do-maksimalnogo-urovnja-za-shest-let--otchet-oon>

8. Власюк Т.О. Експортні чинники підвищення конкурентоспроможності економіки України. Вісник Черкаського університету. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 3. С. 107–119.

9. Ставицька А.В., Нестеренко О.В. Експортний потенціал України та можливості його реалізації на світовому ринку. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 47(1). С. 89–93.

10. Ващенко Т.В. Імпортозаміщення та диверсифікація експорту підприємства на шляху до інноваційного розвитку. Science Rise. 2018. № 9. С. 11–15.

11. Білянський Ю.О. Євроінтеграційний потенціал експортної діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2020. № 1. С. 54–63.

12. Голованова Г.С. Експортна орієнтація та поєднання галузей сільськогосподарського виробництва в аграрних підприємствах. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4, № 3. С. 317–323.

13. Яців І. Вплив експортно-імпортних операцій на формування продовольчої безпеки України. Аграрна економіка. 2020. Т. 13, № 1–2. С. 3–13.

14. Перунов М.М. Прогнозування величини валової доданої вартості за видом діяльності переробна промисловість. Формування ринкових відносин в Україні. 2019. № 2. С. 96–99.

15. Корогод О. Додаткові витрати на перевірки органічної продукції на вході у Європу роблять її не конкурентоздатною. ГС «Органічна Україна». AgroPolit.com 6 грудня 2020. URL: <https://agropolit.com/news/18810-cherez-dodatkovyi-perevirki-na-kordoni-v-yevropi-konkurentnozdatnoyu-ye-lishe-sirovina-z-ukrayini>

16. Баула О.В., Вісіна Т.М. Зовнішня торгівля України в умовах глобальних трансформацій. Економічні науки. Серія: Економічна теорія та економічна історія. 2019. Вип. 14. С. 17–27.

17. Киричевський І. Чорна конкуренція, або чому аграрії не весь врожай збувають легально. Agravery.com. URL: <http://uga.ua/meanings/chorna-konkurentsya-abo-chomu-agrariyi-ne-ves-vrozhaj-zbuvayut-legalno/>

18. Пилявець В.М. Експортний потенціал олієжирового підкомплексу України. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2019. № 3. С. 70–76.

19. Тулуш Л. Внаслідок ухвалення законопроекту № 3656 дохідна база Держбюджету–2021 може зменшитися на 5,5 млрд грн. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». 17 дек. 2020. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/2999-vnaslidok-ukhvallenya-zakonoproektu-3656-dokhidna-baza-derzhbyudzhetu-2021-mozhe-zmenshytysya-na-55-mlrd-hrn-instytut-ahranroyi-ekonomiky.html>.

20. Балихін В. Дохід України від експорту борошна міг би перевищити дохід від експорту пшениці. Agravery.com . 15 грудня 2016. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/dohid-ukraini-vid-eksportu-borosna-mig-bi-perevisiti-dohid-vid-eksportu-psenici>.

REFERENCES

1. Mudrak R.P. (2019). Regional'ni osoblyvosti zovnishn'oi' torgivli agroprodovol'choju produkcijeju. [Regional features of foreign trade in agri-food products]. *Ukrain's'kyi zhurnal prykladnoi' ekonomiky* [Ukrainian Journal of Applied Economics]. 2019. Vol. 4. No 3, pp. 309–316. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-3-34>

2. Varchenko O.M. (2018). Organizacijno-ekonomichni zasady formuvannja eksportnogo potencialu olijnyh kul'tur v Ukraini. [Organizational and economic principles of formation of export potential of oilseeds in Ukraine]. *Ekonomichnyj dyskurs*. [Economic discourse]. Iss. 4., pp. 16–24. Available at: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/1991/1/orhanizatsiino-ekonomichni_zasady.pdf

3. Patyka N.I. (2019). Tendencii' ta perspektivy rozvytku svitovyh sil'skogospodars'kyh rynkiv jak orijentiry dlja posylennja ukrai'ns'kyh pozycij. [Trends and prospects for the development of world agricultural markets as guidelines for strengthening Ukrainian positions]. *Ekonomika APK*. [Economics of agro-industrial complex]. No 1, pp. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201901070>

4. Global Economic Prospects. June 2020. Washington, DC: World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>

5. Ukrai'na razom z chlenamy SOT zrobyly zajavu shhodo zabezpechennja prodovol'choi' bezpeky u vidpovid' na pandemiju COVID–19. [Ukraine, together with WTO members, made a statement on food security in response to the COVID-19 pandemic]. *Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torgivli ta sil'skogo gospodarstva Ukrainy*. [Ministry of

Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. 24 kvitnja 2020. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/krayini-sot-zrobili-spilnu-zayavu-shchodo-zabezpechennya-prodovolchoyi-bezpeki-u-vidpovid-na-pandemiyu-covid-19>

6. Urjad tymchasovo obmezhyv eksport spyrtu z metoju zapobigannja poshyrennju COVID-19 v Ukrai'ni: postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny [The Government has temporarily restricted the export of alcohol in order to prevent the spread of COVID-19 in Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] of December 24, 2019. No 1109. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-u-dodatom230320k-1-do-postanovi-kabinetu-minstriv-ukrayini-vid-24-grudnya-2019-r-1109>

7. Produkty pitanija podorozhali do maksimal'nogo urovnja za shest' let. [Food prices have risen to a six-year high]. Otchet OON. [UN report]. Agronza.com. 04.12.2020. Available at: <https://agronza.com/news/260-produkty-pitanija-podorozhali-do-maksimalnogo-urovnja-za-shest-let-otchet-oon>

8. Vlasjuk T.O. (2016). Eksportni chynnyky pidvyshhennja konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrai'ny. [Export factors to increase the competitiveness of Ukraine's economy]. Visnyk Cherkas'kogo universytetu. Serija: Ekonomichni nauky. [Bulletin of Cherkasy University. Series: Economic Sciences]. Iss. 3, pp. 107–119.

9. Stavyc'ka A.V., Nesterenko O.V. (2019). Eksportnyj potencial Ukrai'ny ta mozhyvosti jogo realizacii' na svitovomu rynku. [Ukraine's export potential and opportunities for its realization on the world market]. Prychornomors'ki ekonomichni studii'. [Black Sea Economic Studies]. Iss. 47(1), pp. 89–93.

10. Vashhenko T.V. Importozamishhennja ta dyversyfikacija eksportu pidpryjemstva na shljahu do innovacijnogo rozvytku. [Import substitution and diversification of the company's exports on the way to innovative development]. Science Rise. [Science Rise]. 2018. № 9. pp. 11–15.

11. Biljans'kyj Ju.O. (2020). Jevrointegracijnyj potencial eksportnoi' dijal'nosti pidpryjemstv agrarnogo sektoru ekonomiky. [European integration potential of export activity of enterprises of the agricultural sector of the economy]. Visnyk Berdjans'kogo universytetu menedzhmentu i biznesu. [Bulletin of Berdyansk University of Management and Business]. No 1, pp. 54–63.

12. Golovanova G.Je. (2019). Eksportna orijentacija ta pojednannja galuzej sil's'kogospodars'kogo vyrobnyctva v agrarnyh pidpryjemstvah. [Export orientation and combination of branches of agricultural production in agricultural enterprises]. Ukrai'ns'kyj zhurnal prykladnoi' ekonomiky. [Ukrainian Journal of Applied Economics]. Vol. 4. No 3, pp. 317–323.

13. Jaciv I. (2020). Vplyv eksportno-importnyh operacij na formuvannja prodovol'choi' bezpeky Ukrai'ny. [The impact of export-import operations on the formation of food security in Ukraine]. Agrarna ekonomika. [Agrarian economy]. Vol. 13. No 1–2, pp. 3–13.

14. Perunov M.M. (2019). Prognozuvannja velychyny valovoi' dodanoi' vartosti za vydom dijal'nosti pererobna promyslovist'. [Forecasting the value of gross value added by type of activity of the processing industry]. Formuvannja rynkovyh vidnosyn v Ukrai'ni. [Formation of market relations in Ukraine]. No 2, pp. 96–99.

15. Korogod O. Dodatkovy vytraty na perevirky organichnoi' produkcii' na vходи u Jevropu robljat' i'i' ne konkurentozdatnoju. [Additional costs for inspections of organic products at the entrance to Europe make it uncompetitive]. GS «Organichna Ukrai'na». [GS "Organic Ukraine"]. AgroPolit.com December 6, 2020. Available at: <https://agropolit.com/news/18810-cherez-dodatkovy-perevirki-na-kordoni-v-jevropi-konkurentnozdatnoyu-ye-lishe-sirovina-z-ukrayini>

16. Baula O.V., Visyna T.M. (2019). Zovnishnja torgivlja Ukrai'ny v umovah global'nyh transformacij. [Ukraine's foreign trade in the context of global transformations]. Ekonomichni nauky. Serija: Ekonomichna teorija ta ekonomichna istorija. [Economic sciences. Series: Economic theory and economic history]. Iss. 14, pp. 17–27.

17. Kyrychevs'kyj I. Chorna konkurencija, abo chomu agrarii' ne ves' vrozhaj zbuvalut' legal'no. [Black competition, or why farmers do not sell the entire harvest legally]. Agravery.com. Available at: <http://uga.ua/meanings/chorna-konkurenciya-abo-chomu-agrariyi-ne-ves-vrozhaj-zbuvalut-legalno/>

18. Pyljavec' V.M. (2019). Eksportnyj potencial olijezhYROVOGO pidkompleksu Ukrai'ny. [Export potential of the oil and fat subcomplex of Ukraine]. Visnyk Kyi'vs'kogo instytutu biznesu ta tehnologij. [Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technology]. No 3, pp. 70–76.

19. Tulush L. Vnaslidok uhvalennja zakonoproektu № 3656 dohidna baza Derzhbjudzhe-tu–2021 mozhe zmenshytysja na 5,5 mlrd grn. [As a result of the adoption of the bill № 3656 the revenue base of the State Budget-2021 may decrease by UAH 5.5 billion]. Nacional'nyj naukovyj centr «Instytut agrarnoi' ekonomiky». [National Research Center "Institute of Agrarian Economics"]. Dec 17 2020. Available at: <http://www.iae.org.ua/presscentre/presrelease/2999-vnaslidok-ukhvalennja-zakonoproektu-3656-dokhidna-baza-derzhbyudzhetu-2021-mozhe-zmenshytysja-na-55-mlrd-hrn-instytut-aharnoyi-ekonomiky.html>

20. Balyhin V. Dohid Ukrai'ny vid eksportu boroshna mig by perevyshhyty dohid vid eksportu pshenyци. [Ukraine's income from flour exports could exceed income from wheat exports]. Agravery.com. 15 grudnja 2016. Available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/dohid-ukraini-vid-eksportu-borosna-mig-bi-perevisiti-dohid-vid-eksportu-psenyци>

Особенности формирования агропродовольственных цепей на внешних рынках

Варченко О.А.

Статья посвящена изучению особенностей формирования агропродовольственных цепей на внешних рынках и расчета потерь добавленной стоимости при экспортно-импортных операциях агропродовольством.

Установлено, что доля аграрного сектора в показателе ВВП Украины составляет 10,2 % при низком значении добавленной стоимости на одного работающего 4801,4 долл. США. Рассчитано, что в 2010–2019 гг. в структуре экспорта Украины продукция аграрного сектора обеспечивала в 2011 г. 19 % валютной выручки, в 2019 году – 40 %, что является доказательством усиления экспортных позиций исследуемого сектора экономики на внешних рынках.

Выявлено, что в 2019 году доля агропродовольственной продукции составила 44,3 % или 222 млрд долл. США, или выросла на 19 % по сравнению с 2018, тогда как общий экспорт из страны за этот период вырос лишь на 6 %. Определено, что в структуре экспорта агропродовольственной продукции доля продукции растительного происхождения составляет 58 %, а в товарной структуре экспорта наибольшая доля приходится на зерновые культуры – 74 %, а также семена масличных культур – 20 %. Сделан вывод, что экспорт агропродовольствия в 2010–2019 гг. формируют сырьевые товары, в то время как добавленная стоимость продуктов переработки – подсолнечного масла, мяса птицы выше, чем у зерна.

Систематизированы угрозы относительно функционирования агропродовольственных цепей поставок на внешние рынки, обусловлены пандемией COVID-19 и правительственные действия стран мира и Украины по обеспечению продовольственной безопасности. Обосновано, что структура внешней торговли Украины является рациональной, поскольку в поставках на внешние рынки преобладает сырье, а в структуре импорта доминирует технически сложная продукция. Рассчитано, что сальдо внешнеторгового баланса товаров и услуг в 2019 году является отрицательным в сумме 37 млрд долл., но улучшилось на 2,5 млрд долл. относительно показателя 2018 года. Обосновано, что для достижения положительного значения сальдо внешнеторгового баланса Украины необходимо стимулировать развитие отраслей пищевой промышленности, то есть продукции с высокой добавленной стоимостью.

Проанализировано, что увеличение объемов экспорта сырьевых сельскохозяйственных товаров приводит к недополучению значительной суммы добавленной стоимости, а, следовательно, бюджет страны теряет значительные поступления в виде налога на добавленную стоимость (продукты переработки сельскохозяйственной продукции являются объектом налогообложения НДС при ее экспорте), налога на прибыль, экспортной пошлины (ставка 18 %, при экспорте живых сельскохозяйственных животных).

Выявлено, что в стоимостной структуре импорта агропродовольствия преобладает группа «готовые пищевые продукты» (45 %); вторую позицию агропродовольственного импорта занимает продукция растительного происхождения, доля которой составляет 31 %; третья – продукция животного происхождения, доля которой в структуре импорта около 18 %. Предложено, что инструменты государственной поддержки, такие как возмещение НДС, необходимо применять только для стимулирования отраслей с высоким уровнем добавленной стоимости.

Ключевые слова: агропродовольственные цепи поставок, экспорт, импорт, внешние рынки, добавленная стоимость.

Features of agro-food chains formation in foreign markets

Varchenko O.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the formation of agri-food chains in foreign markets and the calculation of value added losses in export-import operations of agri-food.

It is established that the share of the agricultural sector in the GDP of Ukraine is 10.2% at the lowest value added per employee 4801.4 dollars. USA. It is estimated that in 2010–2019, in the structure of Ukraine's exports, agricultural products provided 19% of foreign exchange earnings in 2011 and 40% in 2019, which is evidence of the strengthening of export positions of the studied sector of the economy in foreign markets.

It was revealed that in 2019 the share of agri-food products was 44.3%, or 22.2 billion dollars. US, or increased by 19% compared to 2018, while total exports from the country during this period increased by only 6%. It is determined that in the structure of exports of agri-food products the share of plant products is 58%, and in the commodity structure of exports the largest share falls on cereals - 74%, as well as oilseeds - 20%. It is concluded that the export of agricultural food in 2010–2019 is formed by raw materials, while the value added of processed products - sunflower oil, poultry meat - is higher than that of grain.

Threats to the functioning of agri-food supply chains to foreign markets caused by the COVID-19 pandemic and government actions of the world and Ukraine to ensure food security are systematized. It is substantiated that the structure of Ukraine's foreign trade is rational, as raw materials predominate in supplies to foreign markets, and technically complex products dominate in the structure of imports. It is estimated that the foreign trade balance of goods and services in 2019 is negative in the amount of 3.7 billion dollars, but improved by 2.5 billion dollars. relative to the 2018 figure. It is substantiated that in order to achieve a positive value of the foreign trade balance of Ukraine it is necessary to stimulate the development of food industries, ie products with high added value.

It is analyzed that the increase in exports of agricultural raw materials leads to a shortfall in value added, and, consequently, the state budget loses significant revenues in the form of value added tax (processed agricultural products are subject to VAT on its exports), tax on profit, export duty (rate 18%, for the export of live farm animals).

It was found that the value structure of agricultural imports is dominated by the group of "finished food products" (45%); the second position of agri-food imports is occupied by products of plant origin, the share of which is 31%; third - products of animal origin, whose share in the structure of imports is about 18%. It is suggested that state support instruments, such as VAT refunds, should only be used to stimulate high value-added industries.

Key words: agri-food supply chains, export, import, foreign markets, value added.

Copyright: Варченко О.О. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

